

dossier: bratovštine na hrvatskim prostorima

UDK: 255 (397.5)
Izvorni znanstveni članak

BRATOVŠTINE U SREDNJOVJEKOVNIM DALMATINSKIM GRADOVIMA

Irena BENYOVSKY, Zagreb

Autorica daje pregled bratovština u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, prateći njihovo osnivanje te osnovnu podjelu. Ona analizira višestruku ulogu ovih udruženja u komunalnom društvu: bratovštine su, naime, imale velikog udjela u društvenom, religioznom i kulturnom životu gradova, te su zato nezaobilazna tema u njihovom kompleksnom istraživanju.

Uvod

Bratovštine ubrajamo među najstarija društveno-religiozna udruženja koja se pojavljuju u srednjovjekovnoj Europi. Bratovštine su bile organizacije ljudi na dobrovoljnoj osnovi, kojima je temeljni cilj djelovanja bilo međusobno pomaganje. U sjeverozapadnoj Europi se spominju pod germanskim pojmom »gilda« (*gildonia, gelda*) već u 8. stoljeću, a njihova je aktivnost bila vezana uz kultne svečanosti. Tek u 10. i 11. stoljeću ova su udruženja poprimila potpuno kršćanski karakter.¹ Na jugu Europe susrećemo se s pojmovima *confratria* ili *consortia* do 9. stoljeća, a kasnije i *confraternitas, fraternitas, devotio, fraglia, societas, collegium, sodalitas, religio, caritas* ili *schola*. Ovdje bratovštine nastavljaju kontinuitet puno starijih udruženja (tzv. *collectae ili convivae*), čija je glavna uloga također bila međusobno pomaganje članova. Prvo kršćansko *agape* kao simbol zajedništva, očitovalo se u obliku zajedničkog objeda jednom godišnje, kao što je slučaj s kasnijim bratovštinama.

U Italiji se bratovštine snažnije počinju razvijati u 12. i 13. stoljeću, a u srednjoj i zapadnoj Europi u 14. i 15. stoljeću, prateći širenje misticizma.² Na njihov razvitak utjecali su i novoosnovani prosjački redovi (franjevci i dominikanci) koji su preko ovih udruga imali

¹ S. REYNOLDS, *Kingdoms and Communities in Western Europe 900–1300*, Oxford 1986. (dalje: REYNOLDS, 1986.), 68

² H. W. GOETZ, *Life in the Middle Ages*, London 1993. (dalje: GOETZ, 1993.), 232.

velik utjecaj na stanovništvo gradova. Mnogo bratovština pokrenuo je u Italiji i susjednim zemljama flagelantski (bičevalački) pokret. Među najstarija laička bratstva ubrajaju se i tzv. »slobodni zidari«, udruženja graditelja crkava. Neke su bratovštine štatile prvenstveno strukovne i ekonomske interese (*gilde mercatorum*), a javljaju se u nekim sjevernotalijanskim gradovima već u 11. i 12. stoljeću.

Društveni život bratovština najčešće je bio usmjeren k lokalnim društvenim i crkvenim djelatnostima: glavni zadatak bio je pravno zaštititi i osigurati članove koji su se zakletvom obvezivali da će se držati zajedničkih pravila. Bratovštine su svojim članovima pružale pomoć u bolesti, utjehu u smrtnom času, organizirale su pokop te pomoć obitelji preminulog člana. Osnivana su i skloništa za siromahe i napuštenu djecu te hospitali za bolesnike i starce. Po svojoj organizaciji bratovštine su bile samostalne lokalne organizacije, a neke su bile podružnice matične nadbratovštine (*archiconfraternitas*), koja je obično imala centar u Rimu. Bratovštine su, iako udruženja laika, bile utvrđene u crkvenom, a ne svjetovnom zakonodavstvu. Njima je, naime, biskup davao dozvolu za osnivanje, a crkvene su vlasti redovito sudjelovale u osnivanju i širenju bratovština.³ Ova udruženja su funkcionirala kao posebne strukture unutar gradske cjeline, njezinog gospodarstva i politike. Bratovštine se javljaju u doba kada svjetovnjaci jače utječu na crkveni život – kroz liturgijske svečanosti, izbor biskupa, župnika i slično.⁴

Srednjovjekovne bratovštine u gradovima istočne obale Jadrana nazivaju se u pisanim izvorima *braština*, *bratstvo*, *liga*, *skula*, *confraternitas*, *fraternitas*, *compagnia* itd.⁵ Ove se organizacije mogu podijeliti na vjerske, odnosno one usredotočene na humanitarno-religiozne aktivnosti na određenom teritoriju te na strukovne (obrtne), tj. one kojima je glavni cilj bio međusobno pomaganje članova iste struke. Na području dalmatinskih gradova ova podjela nije sasvim izražena jer obrti nisu bili dovoljno razvijeni i organizirani. Većina bratovština bila je na početku pretežno religioznog karaktera; strukovne bratovštine razvijaju se intenzivnije tek od početka 14. stoljeća. Jedne od prvih bratovština osnovali su pripadnici flagelantskog (bičevalačkog) pokreta, a mnoge su osnovali crkveni redovi, razvijajući tako pobožnost među laicima ili štovanje sveca osnivača. Većina vjerskih bratovština ipak je bila vezana uz određeni teritorij. Bratovštine su se ponekad razlikovale i po pripadnosti svojih članova određenom društvenom sloju ili etničkoj pripadnosti.

Ovaj tekst ne obuhvaća sve bratovštine srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, već nudi jedan način njihove klasifikacije, te teži poticanju na daljnja istraživanja i doprinose o ovim specifičnim organizacijama.

³ V. ŠTOKOVIĆ, »Poslovne knjige istarskih bratovština – značajni izvori za proučavanje društvene i gospodarske povijesti (jedan primjer iz Tara na Poreštini)«, *Vjesnik Istarskog Arhiva*, sv. 1, Pazin 1991 (dalje: ŠTOKOVIĆ, 1991.), 85–95.

⁴ Ch. BLACK, *Le confraternite italiane del cinquecento*, Milano 1992. (dalje: BLACK, 1992.).

⁵ L. ČORALIĆ, »Izvori i literatura o bratovštinama u Dalmaciji od srednjeg vijeka do pada Mletačke Republike«, u: *Croatia christiana periodica*, god. XV, sv. 27, Zagreb 1991. (dalje: ČORALIĆ, 1991.), 88–96.

Bratovštine flagelanata

Jedne od prvih bratovština bile su flagelantske (bičevalačke). Flagelantski pokret se razvio u 13. stoljeću u Umbriji, djelomično pod utjecajem asketskog života Sv. Franje Asiškog. Flagelanti su u dugim ophodima obilazili gradove, bičujući se često do krvi i pjevajući pokorničke pjesme (*laude spirituali*), kako bi ublažili Božji gnjev i izmolili milost.⁶ Vjerovali su da se bliži propast svijeta te zato vršili pokoru. Ponekad su hodali u dugačkim pohodima, u kojima je svaki član kolone bičevao onoga ispred sebe – vjerovali su da će se spasiti jedino ako izdrže ovu pokoru 33 dana.⁷ Ovaj se pokret proširio cijelom Italijom; dokumenti ih spominju pod imenom *fratres de poenitentia, battuti, disciplinati di Cristo, flagellantes, flagellarii, flagellatores, verberantes, frustratores*. Iako je pokret, koji je uzeo prevelike razmjere, pokušao zaustaviti papa Klement VI. (1342.–1352.), broj flagelanata se povećavao, posebno za vrijeme kuge u 14. stoljeću (1348.–1350.).⁸

U Dalmaciji se flagelanti pojavljuju vrlo rano (*batudi, verebati*). Među najstarijim dalmatinskim bratovštinama upravo su flagelantske, te ih nalazimo u dokumentima 13. stoljeća u Zadru, Korčuli, Dubrovniku i Kotoru. U Zadru se bratovština bičevalaca (*dei flagellanti*) spominje već 1214. godine (sic!) u crkvi sv. Silvestra.⁹ U zadarskim notarskim spisima ostavlja se zadužbina ovoj bratovštini (*fratralia seu scola sancti Silvestri Iadere Frustancium*).¹⁰

U Ston su flagelanti vjerojatno došli prije nego se spominju u oporuci Nikše Marojevića iz 1458. godine. U Dubrovniku se bratovština bičevalaca (*fratilia, fraternitas, scuola*) prvi put spominje početkom 13. stoljeća. Njezini članovi okupljali su se u crkvi Svih Svetih zvanj *Domino*.¹¹ Mattei¹² ih spominje kao bratovštinu *dei flagellatori ossia frustratori* 1225. godine, ali se ne zna jesu li već onda bili u crkvi Svih Svetih. Ova se bratovština u dokumentima naziva različitim imenima,¹³ a u Dubrovniku je bila aktivna do 16. stoljeća (1530.), kada se ophodi flagelanata spominju na blagdan sv. Ivana i sv. Vlaha.

⁶ N. GJIVANOVIĆ, »Flagelanti u našem primorju«, u: Glasnik skopskog naučnog društva, sv. 7–8, Skopje 1930. (dalje: GJIVANOVIĆ, 1930.), 193–196.

⁷ M. DEANESLY, *A History of the Medieval Church*, London 1994. (dalje: DEANESLY, 1994.), 219.

⁸ U Piemontu se oko 1399. godine proširio vjerski pokret čiji su se članovi također bičevali u strahu od Sudnjega dana. Po njihovim bijelim haljinama nazvani su *Bianchi*, a njihovi su ophodi popraćeni pjevanjem okupljali mnoštvo ljudi različitih staleža. Jedan od vođa reformatorskog pokreta u Italiji bio je dominikanac iz Firenze *Giovanni Dominici* (1357.–1419.), koji je svojim propovijedima okupljao ljude. Papa Grgur XII. odredio je da 1408. postane (protiv njegove volje) nadbiskup dubrovački, nakon smrti nadbiskupa *Nicole de Sacchisa*, ali je iste godine proglašen kardinalom. *Serenissima* je 1399. zabranila četama bičevalaca ulaz u Veneciju, ali su ipak uspjeli ući. Rim je pak 1399. godine dočekao Bijele svečano; Gjivanović, 1930., 194.

⁹ G. GELCICH, *Le Confraternite in Dalmazia*, Dubrovnik, 1885. (dalje: GELCICH, 1885.), 26.

¹⁰ M. ZJAČIĆ, *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo*, Zadar 1959. (dalje: ZJAČIĆ, 1959.); Š. LJUBIĆ, *Listine o odnošajih Južnoga slavenstva i mletačke republike*, JAZU (MSHSM), vol. I–X, Zadar 1868.–1893.

¹¹ K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici dubrovačkoj od 13. do konca 18. vijeka*, sv. I, Zagreb: MHJSM, 1899. (dalje: VOJNOVIĆ 1899.), 4. Crkva *Domino* više ne postoji.

¹² Mattei Ivan Marija, isusovac, u svojim spisima koji se nalaze u Franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku; *Zibaldone*, sv. II, 666–678.

¹³ *Verberati, flagellantes, disciplinati, frustratores, fruscatores, frascatores, batidovi, batuti, bazadori, S-ti Domino, St-i Domino*.

U Kotoru su se flagelanti smjestili pri crkvi sv. Križa najkasnije od 1298. godine (iz te godine potječe njezin statut), kad je ova bratovština imala do 150 članova. Godine 1372. ova je bratovština sagradila i hospicij uz crkvu sv. Križa.¹⁴ Bratovštinu bičevalaca (*verberatores*) u Korčuli osnovao je 1301. godine biskup stonski i korčulanski, a dubrovački vlastelin Ivan Kružić (*Crosious*) spominje kako su članovi bili pripadnici plemića, građana i pučana. Oni su se, prema izvorima, odlikovali »Božjom ljubavlju«, te se preko pola godine bičevali javno po gradu (Korčuli) svake nedjelje, a okupljali se u crkvi Svih Svetih.¹⁵

Može se pretpostaviti da su flagelanti i na istočnoj obali Jadrana bili skloni heretičkim učenjima, jer ih papa Eugen IV. u Bosanskoj vikariji zabranjuje bulom iz 1444. godine. Ovaj pokret postupno nestaje tijekom 16. stoljeća. U Kotoru se njihova bratovština pretvorila u »bratovštinu dobre smrti« brinući se najviše za pokop preminulih, a u Zadru u »bratovštinu milosti i milosrđa« (*carità e misericordia*) također sa svrhom ukopa. Splitska bratovština »dobre smrti« imala je zadaću pomagati siromahe dok su živi, te se pobrinuti za njihov dostojan pokop kad umru.¹⁶ U Dubrovniku se »bratovština dobre smrti« spominje još u 18. stoljeću.

Bratovštine vezane uz određeni teritorij

Većina srednjovjekovnih bratovština bila je humanitarno-religioznoga karaktera, s djelatnostima vezanima uz određeni teritorij. Iz imena određenih bratovština se vidi da je njihovo grupiranje bilo usko povezano s gradskom četvrti (*confinio, contrada*) a sami su članovi bili ljudi različitih zanimanja. Bratovštine su u razdoblju između 13. i 15. stoljeća obuhvaćale gotovo dvije trećine aktivnog gradskog stanovništva. Lokalna crkva bila je središte bratovštine, a svetac kojemu je crkva posvećena, njezin zaštitnik. Različiti sveci pretpostavljali su i posebne religiozne svečanosti i ritualne procesije u određene dane. Analiza sakralne topografije grada pokazuje parcelizaciju gradskog religioznog života.¹⁷ U 14. stoljeću česta je pojava bratovština sa imenima gradskih patrona; sv. Kristofora u Rabu, sv. Vlaha u Dubrovniku, sv. Kvirina u Krku, sv. Tripuna u Kotoru itd.¹⁸

U izvorima se bratovštine spominju češće od sredine 13. stoljeća, osobito u oporukama, gdje im građani ostavljaju dobra.¹⁹

¹⁴ Bičevaoci u Kotoru svojim su aktivnostima potaknuli stanovnike protiv vlasti 1368. godine.

¹⁵ GJIVANOVIĆ, 1930., 195; D. FARLATI – J. COLETI, *Ecclesiae Ragusinae Historia*, sv. VI, Venetii 1800, 381; BIANCHI, 1877., 493.

¹⁶ NOVAK, 1957., sv. 2, 374.

¹⁷ M. GAZZINI, »*Confraternite e società cittadina nel medioevo: percorsi di indagine sulla realtà milanese*«, Nuova rivista storica, sv. II, 1997. (dalje: GAZZINI, 1997.), 380.

¹⁸ ŠANJEK, 1993., 372.

¹⁹ *Monumenta Traguriensia; Notae seu abbreviaturae cancellariae comunis Tragurii*, sv. I/1, ured. M. Barada, Zagreb: JAZU 1948. (dalje MT 1948.), 1; G. ČREMOŠNIK, *Spisi dubrovačke kancelarije*, Zagreb 1951. (dalje: ČREMOŠNIK, 1951.), 136; Zjačić, 1959.; V. CVITANOVIĆ, »*Bratovštine grada Zadra*«, Zbornik Zadar, Zadar 1964. (dalje: CVITANOVIĆ, 1964.); I. STROHAL, »*Bratovštine u starom Trogiru*«, Rad, sv. 201, 1914. (dalje: STROHAL, 1914.); *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae*, ured. T. Smičiklas, Zagreb 1904.–1981. (dalje: CD), sv. X, 575; sv. XVI, 166.

Posebno veliki broj nalazimo u Zadru;²⁰ krajem 13. i početkom 14. stoljeća ovdje nalazimo bratovštine Svih Svetih, sv. Martina i sv. Anastazije uz istoimene crkve,²¹ a početkom 14. stoljeća organizira se i bratovština sv. Marka,²² o kojoj će kasnije biti više riječi. U zadarskim se dokumentima daju ostavštine bratovštini ili školi sv. Krševana (*fratelia seu scola Sancti Grisogoni*).²³ Već od 1203. godine postojala je ondje bratovština sv. Jakova koja je organizirala hodočašća u svetište *Santiago de Compostela*.²⁴ Ova je bratovština bila povezana s istoimenima duž jadranske obale koje su imale istu svrhu, primjerice ona u Šibeniku.²⁵ U notarskim spisima *Cresta de Tarallo* s kraja 13. stoljeća spominju se zadarske bratovštine koje su primale određene legate.

U Šibeniku je bratovština sv. Marija od Milosrđa osnovana već 1208. godine, a Sv. Duha 1220. godine; obje su bratovštine imale prvenstveno humanitarni karakter. Sv. Marija od Milosrđa osnovana je po uzoru na venecijansku bratovštinu *Scuola grande Santa Maria della Misericordia*. Godine 1370. pojavljuje se u Šibeniku bratovština sv. Marka, a 1356. bratovština Tijela Gospodinova. U 13. stoljeću osnovana je i bratovština sv. Ivana Krstite-lja.²⁶

Bratovština Sv. Duha u Trogiru spominje se u statutu iz 1322. godine, a sigurno je postojala i ranije. Bratimi ove bratovštine bili su raznih zanimanja: ribari, drvodjeljci, konoplja-ri, kamenari, postolari, mesari, kovači, zlatari, slikari, vojnici itd. U 15. stoljeću navodi se i 13 ženskih članova (sestrime). Članovi su bili i građani drugih gradova²⁷ te plemići. Bratovština Svih Svetih u Trogiru spominje se u prvoj polovici 15. stoljeća. Okupljala je velik broj članova i sestara među kojima je bilo i nekoliko zanatlija s nazivom majstora, a i svećenika.²⁸ Polovicom 15. i u 16. stoljeću osnovano je prema Andreisu još pet bratovšti-na u Trogiru: sv. Mihovila Arkandela u gradu (1448.), na kopnu – sv. Jurja i sv. Marije, a na Čiovu sv. Jakova (1452.) i Blažene Djevice Marije kraj mora (1552.).²⁹ Prve splitske bratovštine spominju se već 1186. godine, kada su i zabranjene na crkvenom saboru.³⁰ Njihov se karakter i imena ne spominju u izvoru. Prva poznata bratovština je bila ona svetih Anđela iz 1342. godine. Uskoro se osnivaju i druge – sv. Duje, sv. Luke i sv. Petra

²⁰ U nekim razdobljima i preko 40 istodobno; CVITANOVIĆ, 1964., 457.

²¹ N. KLAJIĆ – I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976. (dalje: KLAJIĆ–PETRICIOLI, 1976.), 480.

²² G. PRAGA, »*La mariegola della confraternita de San Marco in Zara*«, *Rivista dalmatica*, sv. 8, Zadar 1935. (dalje: PRAGA, 1935.), 45.

²³ ZJAČIĆ, 1959., sv. I, 46.

²⁴ M. NOVAK–SAMBRAILO, *Matrikula bratovštine sv. Jakova iz Galicije u Zadru*, Zagreb, 1972. (dalje: NOVAK–SAMBRAILO, 1972.).

²⁵ ŠANJEK, 1993., 371.

²⁶ S. PETRIC, »*Bratovštine u Šibeniku*«, u: *Croatica christiana periodica*, god. XXI, sv. 39, Zagreb 1997. (dalje: PETRIC, 1997.), 97–136.

²⁷ Npr. Šibenika i Splita.

²⁸ C. FISKOVIĆ, »*Dva pravilnika trogirskih bratovština na hrvatskom jeziku*«, *Čakavska rič*, sv. 1, Split 1971. (dalje: FISKOVIĆ, 1971.), 103.

²⁹ P. ANDREIS, *Povijest grada Trogira*, sv. 1–2, Split 1978. (dalje: ANDREIS, *Povijest*), 338.

³⁰ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. III, Venetiis 1769. (dalje: FARLATI, 1769.), 217, 219.

de Magnis Lapidibus iz 1359., sv. Nikole *de Serra* iz 1360. pri istoimenoj crkvi na Marjanu te Sv. Duha iz 1369. godine.³¹ U 15. stoljeću sve je više ovih udruga, a 1683. godine ih je postojalo 18. Iz 13. je stoljeća i bratovština sv. Ivana Krstitelja, te bratovština Blažene Djevice Marije u Splitskoj na Braču, koja se spominje od 1228. godine.

Najstarija bratovština u Dubrovniku, za koju postoji matrikula, je sv. Mihajla *in arboribus* (ili *de arboribus*).³² Bila je utemeljena u Gružu već 1290., iako je potvrđena tek 1291. godine (od nadbiskupa fra Bonaventure iz Parme). Mattei spominje mnogo bratovština u srednjovjekovnom Dubrovniku, a podatke o njima nalazimo i u mnogim oporukama i ostalim dokumentima. U 13. stoljeću spomenuta je bratovština sv. Stjepana koja je možda bila vezana uz prvobitnu crkvu sv. Stjepana.³³ U Dubrovačkom je području bratovština postojala gotovo u svakoj četvrti, osobito ona religioznog karaktera. Takvih Vojnović spominje 37, od kojih u Dubrovniku 10, Stonu 8, a po Dubrovačkom primorju i otocima 18. Kad se Gruž počeo širiti, stanovništvo je 1436. godine tražilo od Malog Vijeća dozvolu da se odcijepi od bratovštine sv. Mihovila i stvori posebnu – sv. Đurđa.³⁴ U selima po otocima Dubrovačkog primorja (npr. bratovština Gospe od Šunja na Lopudu),³⁵ bratovštine su bile religiozna udruženja, ali su imale i svjetovnu ulogu zastupajući cijelu seosku zajednicu (*universitas*).

Bratovštine prosjačkih redova

U sjevernoj i centralnoj Italiji pojavljuju se početkom 13. stoljeća bratovštine vezane uz franjevačke i dominikanske samostane (*fratres et sorores de penitentia*).³⁶ U dalmatinskim gradovima ove bratovštine bile su po mnogim karakteristikama slične onima teritorijalno-religioznim, ali su ipak bile specifične jer su preko njih prosjački redovi širili svoju pobožnost. Članovi ovih bratovština gravitirali su oko franjevačkih i dominikanskih samostana čije su im crkve bile glavno okupljalište. Primjerice, u Stonu je bratovština sv. Nikole osnovana 1389., a bila je prislonjena uz franjevačku istoimenu crkvu. Ovdje je postojala i bratovština sv. Franje iz 1427., koju su vodili franjevci.³⁷ U Zadru se 1270. spominje *confraternitas* uz samostan sv. Marije de Melta, a 1290. uz samostan sv. Nikole.³⁸

Fratri su članovima bratovštine bili savjetodavci i ispovjedaoci, omogućujući im da sudjeluju u duhovnim blagodatima reda. Za uzvrat su samostani dobivali materijalnu pomoć

³¹ G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. I, Split 1957. (dalje: NOVAK, 1957.), 393.

³² Prvi se naziv spominje u statutu, a drugi spominje Mattei; VOJNOVIĆ, 1899., 4.

³³ VOJNOVIĆ, 1899., 2.

³⁴ VOJNOVIĆ, 1899., 4.

³⁵ A. MARINOVIĆ, »Lopudska univeristas (Pravni položaj otoka Lopuda u Dubrovačkoj Republici)«, u: *Anali Histroijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, sv. 3, Dubrovnik 1954., 199–219.

³⁶ Jedno od takvih udruženja bili su i tzv. *Humiliati*; C. LAWRENCE, *The Friars; The Impact of the Early Mendicant Movement on Western Society*, London 1994., 112.

³⁷ V. FORETIĆ, »Dubrovačke bratovštine«, *Časopis za hrvatsku povijest*, sv. 1–2, 1943. (dalje: FORETIĆ, 1943.), 23.

³⁸ ZJAČIĆ, 1959., sv. I, 82.

bratovština. Neke bratovštine vezale su se s vremenom izravno uz pravila reda te su mogle postati i njihov dio, ako bi službeno bile prihvaćene kao dio institucije Trećeg reda, laičkog dijela prosjačkih redova. Treći redovi franjevac i dominikanaca imali su prvenstveno molitveni karakter, a bili su utemeljeni s ciljem da pripreme čovjeka na život poslije smrti.³⁹

Franjevci observanti osnivali su bratovštine »svetog Tijela« ili »svetog Sakramenta«. Bratovštine presv. Sakramenta – *confraternita o compagnia del S. Corpo di Christo* – postojale su u nekim talijanskim gradovima već u 15. stoljeću, a u Rimu se prva javlja 1501. godine.⁴⁰ Na istočnoj obali Jadrana nalazimo ih najprije u Senju.⁴¹ Crkveni zakonik nala-gao je ordinarijima da nastoje osnovati ovakvu bratovštinu u svakoj župi.⁴² Svrha ove bratovštine bila je častiti božanskoga Spasitelja u presvetom oltarskom Sakramentu na razne načine i to pribivati često svetu pričest, posvećivati presveti sakrament, pratiti svetu popudbinu, brinuti se za čistoću i ukras crkve.⁴³ Splitska bratovština sv. Sakramenta osnovana je da sudjeluje pri nošenju Euharistije bolesnicima i općenito da poštuje sv. Sakrament. Kasnije se njezine aktivnosti proširuju: osniva splitsko nahodište te podupire djevojke bez miraza. Središte ove bratovštine bilo je u splitskoj katedrali.⁴⁴ Bratovština presvetog Sakramenta osnovana je u Dubrovniku 1550. godine; članovi ove bratovštine bili su svećenici i vlastela.⁴⁵

Dominikanci su poticali organiziranje bratovština koje su štovale određenoga sveca, kao na primjer marijanske. Ubrzo nakon Dominikove smrti u Europi je, prema dominikanskim izvorima, postojalo oko 400 bratovština sv. Ružarija, koliko je do tada bilo utemeljenih samostana.⁴⁶ Bratovštine svete Krunice ili presvetog Ružarija osnivane su od 13. stoljeća, a njihovo širenje dobiva veći zamah nakon bitke kod Lepanta (1571.), sve s ciljem promicanja krunice i organiziranja kruničarskih bratstava.⁴⁷ Prvi dominikanci su došli u Dubrovnik 1225. godine, deset godina nakon osnivanja reda, te izgradili crkvu i samostan 1306.

³⁹ Franjevački treći red službeno je osnovan 1221. a već 1251. nalazimo ovu instituciju u Zadru.

⁴⁰ Svako jutro vjernici su se sastajali u crkvi sv. Lovre *in Damaso*, da sa svijećama prate Presveti Sakrament do bolesnika. Ovu je bratovštinu potvrdio papa Julije II. 1508. godine, koji je i sam postao njezinim članom.

⁴¹ J. FRANČIŠKOVIĆ, »Zaboravljene senjske bratovštine«, Bogoslovska smotra, sv. 20, 1932. (dalje: FRANČIŠKOVIĆ, 1932.), 259. Da je u biskupiji, a vjerojatno i u Senju uvedena ova bratovština može se zaključiti iz sinodalne naredbe koju je izdao »fra Bonaventura Mancinelli od Akvile reda Male braće od observacije po Božjoj milosti i stola apostolskoga biskup senjski i vrhovni gubernator biskupije modruške, ki sinod bi složen u Bakru u Vinodolu leta Gna. 1589.« Tu se još određuje: »Još zapovidamo: da plovani nastoje svakom častjom kada se nosi Sv. Tilo k nemoćnomu, da se ima združiti i sprovoditi pukom onolikim koliko je moguće s vrimenom i s nebom zgora i da se u njih crikvah imite skupiti bratovštinu od Svetog Tila po vsaki put«.

⁴² Svaka bratovština pod tim imenom dobivala je iste oproste i ako se formalno nije pripojila prvobitnoj prabratovštini – *archiconfraternitas*.

⁴³ Ritual propisuje da se prije nego se nosi popudbina bolesniku pozvoni velikim zvonom na tornju, te da se članovi bratovštine Presvetog Sakramenta i drugi vjernici uzmognu okupiti i pratiti svećenika sa svijećama.

⁴⁴ NOVAK, 1957., sv. 2, 374.

⁴⁵ FORETIĆ, 1943., 21.

⁴⁶ FORETIĆ, 1943., 19.

⁴⁷ ŠANJEK, 1993., 372.

godine. Sigurno su već tada širili i pobožnost Ružarija, kao i drugdje u Europi.⁴⁸ U Dubrovniku su postojale dvije bratovštine »prisvetoga Rozarija«. Godine 1594. izgrađena je kraj dominikanske crkve kapela od Rozarija, koja je 1706. izgorjela u požaru.

Javljuju se i »bratovštine za duše u čistilištu«, koje se razvijaju usporedno s drugim bratovštinama u 13. i 14. stoljeću, a također u vezi s osnivanjem prosjačkih redova. Laici koji su htjeli sudjelovati u milostima koje su uživali redovi, udruživali su se (uz dozvolu crkve) u vjerska društva s posebnom svrhom dobročinstva za dušu i tijelo. Crkva je takve bratovštine darivala duhovnim dobrima i oprostima.⁴⁹ Smatra se da »bratovštine za duše u čistilištu« spadaju među najstarije crkvene bratovštine, s izvorom u starokršćanskim pogrebnim društvima – kolegijima (*fossores*). Njihova je zadaća bilo dolično pokapanje mrtvih bratima te skrb za pogrebne mise i godišnjice.

Svećeničke bratovštine

Prva svećenička bratovština spominje se u Dubrovniku već 1247., a u Zadru 1296. godine. Bratovština dubrovačkih svećenika sv. Petra *in cathedra antiochensi* nastala je 1393. godine u svrhu širenja religioznosti ali i materijalnog podupiranja nižeg svećenstva. Njezin je statut potvrđen od pape Siksta IV. 1483. godine.⁵⁰ Povećanjem imetka ova je bratovština postala snažna organizacija gradskog svećenstva koja je htjela suzbiti premoć nadbiskupa, o čemu nam svjedoče dva kodeksa iz biskupskoga arhiva.⁵¹ Iako su članovi ove bratovštine bili klerici, u bratovštinu su se mogli upisati i svjetovnjaci oba spola, da na taj način sudjeluju u duhovnim blagodatima bratovštine.⁵² I svećenička je bratovština imala običaj društvene gozbe koju su upravitelji davali braći svećenicima na trošak bratovštine, na blagdan Stolice sv. Petra. U Stonu je svećenička bratovština osnovana 1669. godine, a po uzoru na dubrovačku zvala se također sv. Petra *in Cathedra*.⁵³

Obrtne bratovštine

Obrtne bratovštine razvile su se da bi zaštitile interese pojedine grane obrta ili zanata,⁵⁴ te s vremenom sve više gube vjerski značaj, a razvijaju se u cehove.⁵⁵ Najviše obrtnih bratovština nalazimo u Zadru i Dubrovniku. Nada Klaić upozorava da o zadrskoj bratovštini sv.

⁴⁸ Po Serafinu Cervi; VOJNOVIĆ, 1899., 4. U samostanskim spisima se spominju od 1564. godine.

⁴⁹ FRANČIŠKOVIĆ, 1932., 259–264.

⁵⁰ VOJNOVIĆ, 1899., 8.

⁵¹ FORETIĆ, 1943., 18.

⁵² Tri upravitelja ili punomoćnika ravnala su imetkom, a 4 blagajnika čuvala novac i isprave. I jedni i drugi služe samo jednu godinu, ali tako da između njih jedan član od svake kategorije ima biti izabran u novu upravu *ad habilis novis officialibus consociis in suo officio calculationes demonstrandum*. Trebalo je pomagati bolesne svećenike, a globe od prekršitelja statuta išle su u prilog bolnice. Najstroža kazna u statutu ove bratovštine bila je izdaja tajni s rasprava. Blagajnici su mogli posuđivati novac svakom crkovnjaku jednom godišnje, ali su ih morali i utjerati. Tko nije vratio novac nije mogao sudjelovati u skupštini, niti se primati časti; Ibidem.

⁵³ FORETIĆ, 1943., 26.

⁵⁴ MHJSM, sv. VII/1.

⁵⁵ STROHAL, 1913., 223.

Silvestra,⁵⁶ koja se »tobože spominje i 1214. godine«,⁵⁷ ne nalazimo trag u poznatim izvorima;⁵⁸ ona tvrdi da su zadarski zlatari dobili pravila svoje bratovštine tek 1487. godine.⁵⁹ Vladislav Cvitanović pak spominje da u Zadru do 15. stoljeća ima već 23 obrtničke organizacije, a 42 religiozne.⁶⁰

Godine 1318. neupitno postoji obrtnička bratovština u Zadru; *fratanea artis calegariorum* (postolarska bratovština).⁶¹ Obrtnici kožarske struke udružili su se da zajedničkim kapitalom lakše prodru na tržište, preuzimajući tako sami organizaciju posla u svojoj struci.⁶² Zadarska kožara postaje zajednički pogon devetorice postolara,⁶³ na čijem su čelu bili gastaldi i dekani, a svake godine su se birala dvojica novih zastupnika (*procuratores*) koji su vodili poslove bratovštine.⁶⁴ Iako udruženi, postolari očito nisu imali dovoljno kapitala, budući da zadarski patricij Miha Varikaša (*de Varicassis*) ulaže u posao, zakupivši polovicu kožare koju daje dalje u zakup.⁶⁵ Postolarska bratovština ipak je ostala jedini vlasnik kožare, iako je Varikaša zakupio polovicu prava u njoj. Dokumenti 14. stoljeća dokazuju razvoj postolarske struke u Zadru. Komuna je od zadarskih kožara zahtijevala da čuvaju čistoću u gradu te im nije dopuštala da kožaru (*çudecca*) drže unutar gradskih zidina. Istu regulaciju naći ćemo u statutima mnogih dalmatinskih gradova. Običaj je bio da se neugodni zanati (zbog buke, opasnosti od požara ili neugodnog mirisa) smještaju izvan gradskih zidina.

Šibenski kipari i klesari osnivaju pri crkvi sv. Barbare svoju bratovštinu 1499. godine, a obućari okupljeni u bratovštini sv. Andrije imaju svoj pravilnik već od 1331. godine.⁶⁶ Trogirske obrtne korporacije kožara i postolara spominju se u statutu iz 1322. godine, a već su 1365. bile zabranjene s ostalima te se nisu obnovile. Od 15. stoljeća jedina obrtna korporacija u Trogiru je ona mornarska (pri crkvi sv. Nikole).⁶⁷ Trogirska komuna je postolarima i krznarima propisivala cijene, a statutom zabranila i biranje župana, osiguravši tako potpunu kontrolu nad njihovim poslovima (čak su nadzirane i njihove svečanosti). Što je obrt bio važniji za pojedino područje, bratovštine su bile jače i bolje organizirane, ali

⁵⁶ Ova bratovština nije istovjetna onoj flagelantskoj istoga imena.

⁵⁷ Carlo Federico Bianchi spominje osnutak zlatarske bratovštine u Zadru već 1176. godine. Po njemu su zlatari zadarske bratovštine sv. Križa bili povezani s crkvom sv. Stjepana (Šimuna); BIANCHI, 1877., sv. I, 508.

⁵⁸ CD, sv. III, 128.

⁵⁹ KLAJČ – PETRICIOLI 1976., 481.

⁶⁰ CVITANOVIĆ, 1964.; N. Klaić negira ovaj podatak; KLAJČ – PETRICIOLI 1976., 484.

⁶¹ N. KLAJČ, »*Fratalea artis calegariorum de Iadra*«, Spomenica Josipa Matasovića, Zadar 1973. (dalje: KLAJČ, 1973.).

⁶² Najveći im je problem štavljenje koža, posao koji, doduše može raditi i pojedinac, ali su mu za njega potrebni neki predmeti koje će lakše nabaviti zajednica; Ibidem.

⁶³ Kožara je 1289. godine, kada jedan od postolara prodaje svoju devetinu, vrijedila 135 libara.

⁶⁴ N. KLAJČ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990. (dalje: KLAJČ, 1990.), 207.

⁶⁵ Godine 1317. pola je pripalo Mihi Varikaši. Zakupnici plaćaju 15 solida bratovštini postolara. Ona je posebna organizacija sa svojim prihodima. Varikaša je učinio dobar posao jer mu je samo jednogodišnja zakupnina donijela trostruki prihod.

⁶⁶ PETRIC, 1997., 102, 107.

⁶⁷ A. BELAS, »*Brašćina Sv. Duha u Trogiru*«, Jadranski dnevnik, br. 183, Split 1938. (dalje: BELAS, 1938.), 9.

i pod većim nadzorom komunalnih vlasti. Nakon trogirске pobune, 1357. godine, organiziraju se u Trogiru nove bratovštine, ali su već 1365. sve osim one sv. Duha zabranjene, a i ova je imala ograničen broj članova i bila je pod stalnim nadzorom komune.⁶⁸ Na ovaj način je gradska uprava, što je značilo plemstvo, pazila da obrtnici koji po statutu nisu mogli sudjelovati u vlasti ne steknu moć preko bratovština. Trogirská općina tako prekida nastojanja trogirskih obrtnika i vraća njihovoj bratovštini prvobitni religiozni karakter.

Zanatske organizacije u Dubrovniku organizirale su se teritorijalno, tako da su se obrtnici raznih struka koji su stanovali u istim ulicama, udruživali u zajedničke bratovštine u kojima su štitili zajedničke interese te zajednički obavljali pobožnosti. U prvim strukovnim bratovštinama Dubrovnika nalazimo zanatlije različitih struka (drvodjeljci, kovači, zlatari, postolari). Oskudni dubrovački podaci ukazuju da dubrovački cipelari imaju svoju bratovštinu već u 14. stoljeću. Obrtne korporacije imale su svoje središte u gradu (njih oko 15), gdje je bila najveća koncentracija zanata i trgovine; njih osam imalo je vlastite statute.⁶⁹ Mattei tvrdi da bratovština postolara postoji od 1326. godine.⁷⁰ U Dubrovniku 14. stoljeća postojale su, prema ovom izvoru, bratovština crevljara,⁷¹ krojača,⁷² kovača,⁷³ filigranara i kamenara. Moguće je da je i dubrovačka bratovština zlatara također iz 13. stoljeća, budući je zlatarski obrt bio razvijen u to vrijeme, a matrikula ove bratovštine je iz 1306. godine.⁷⁴ Mattei spominje da je bratovština sv. Andrije utemeljena u crkvi dubrovačkih benediktinki (sv. Andrije) već 1226. godine, a da se 1426. godine preselila u crkvu sv. Barbare (koja više ne postoji), te poslije u crkvu sv. Jakova *ad puteos*, koja je bila pregrađena u crkvu sv. Josipa, te postala crkvom maticom drvodjeljaca. Isti pisac nabroja bratovštine na Sustjepanu, u Mokošici i u Rožatu. U 16. stoljeću bile su vrlo razvijene bratovštine vezane uz sukunarstvo, kao bratovština *dei pentori* (bojadisara) i *dei pettenatori* (grebenalaca vune), ali i one *dei tavernari* (krčmara).⁷⁵ Od 15. stoljeća spominje se bratovština uljara (sv. Luke), osnovana vjerojatno i ranije uz crkvicu sv. Luke Među vratima od Ploča.⁷⁶ Trgovci pučani osnovali su 1348. bratovštinu sv. Duha i sv. Spasitelja svijeta, uz koju se javlja i bratovština sv. Petra i sv. Antuna opata. Ove su se bratovštine 1432. ujedinile u onu sv. Antuna, a članovi ove bratovštine sa sjedištem u istoimenoj crkvi u predgrađu Ploče, zvali su se Antunini. Od njih su se 1531. odvojili trgovci koji su trgovali s istokom, zvani Lazarini.⁷⁷

⁶⁸ T. RAUKAR, »Komunalna društva u Dalmaciji u 14. stoljeću«, Historijski zbornik, sv. 33–34, Zagreb 1982. (dalje: RAUKAR, 1982.), 196.

⁶⁹ VOJNOVIĆ, 1899., 211–212.

⁷⁰ D. ROLLER, *Dubrovački zanati u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb 1951. (dalje: ROLLER, 1951.), 143

⁷¹ Bratovština crevljara bila je pod zaštitom sv. Krispina, a spominje se u 14. stoljeću. Ova se bratovština služila crkvom sv. Klare.

⁷² Bratovština krojača osnovana je u Dubrovniku 1418. pod zaštitom sv. Tome apostola i sv. Omobona. Prije potresa 1667. središte im je bilo u crkvi sv. Petra, Lovrijenca i Andrije, a kasnije u sv. Dominiku.

⁷³ Iz 14. stoljeća je i bratovština kovača i kotlara ili bakrara, posvećena sv. Ivanu Krstitelju.

⁷⁴ VOJNOVIĆ, 1899., 1.

⁷⁵ MATTEI, sv. II, 395, 396.

⁷⁶ FORETIĆ, 1943., 28.

⁷⁷ FORETIĆ, 1943., 27.

Elementi cehovskog karaktera javljaju se tek u 15. stoljeću kada su bratovštine posredovale između zanatlija i Republike.⁷⁸ Trgovačka je aristokracija u Republici kontrolirala ove organizacije, te je njihove zaključke trebalo odobriti Malo vijeće. Zbog takve se kontrole plemstva, cehovska organizacija u Dubrovniku nikada nije uspjela pretvoriti u onako snažnu organizaciju kakve su postojale u nekim talijanskim gradovima. Članovi dubrovačkih bratovština imali su različite gradske dužnosti, primjerice držanje gradske straže.

Obrtne bratovštine u Dubrovniku rijetko su ograničavale ulazak u bratovštinu, osim što su bile propisane povećane novčane takse za strance. Majstori su preko ugovora sklopljenog kod notara uzimali naučnike na stan, hranu i odijevanje, te ih pritom nisu plaćali, osim što su na kraju dobili alat za zanat. Naukovanje je trajalo, ovisno o zanatu, od dva mjeseca do 12 godina.⁷⁹ Koliko je neki zanat bio razvijeniji, toliko je u njemu bila veća podjela rada te članstvo manje homogeno.

Bratovština sv. Nikole bila je jedno od vrlo raširenih obrtnih udruženja u Dalmaciji; kao bratovština pomoraca i ribara osnivana je u gotovo svim gradovima: Kotoru (1352.), Stonu (1389.), Bolu na Braču (14. st.) i dr. U srednjovjekovnom Splitu jedina obrtnička bratovština bila je ova od mornara, sv. Nikole od Sdoriju iz 1349. godine.⁸⁰ Dubrovačka bratovština sv. Nikole okupljala je »komardare« (mesare).⁸¹ Bratovština sv. Nikole u Zadru štitila je strukovne interese svojih članova i zastupala ih pred komunalnim vlastima.⁸²

Uloga bratovština u političkom životu komune

U okviru srednjovjekovnog društva bratovštine su okupljale skupine ljudi s istim interesima. Okupljajući većinu pučana, a u manjim mjestima gotovo čitavo stanovništvo (*universitas*), one su predstavljale društveni i politički faktor koji je bio prava protuteža plemstvu i komunalnim vlastima. U dalmatinskim gradovima bratovštine su bile glavno uporište pučkih skupština koje su kasnije bile zabranjivane. U krilu bratovština javljale su se ideje za isticanje prava pučana, a ponekad i poticale bune protiv plemićke vlasti, kao u Trogiru 1357. godine. Među pučanima se javio sloj bogatijih zanatlija i trgovaca koji su tako mogli utjecati na poslove u gradu i organizaciju komune na lokalnoj razini. Preko bratovština su pučani mogli imati riječ u gradskom vijeću; u Trogiru je, primjerice, član bratovštine sudjelovao u obavljanju sudske vlasti. Zadarski su pučani pokušali preko bratovštine sv. Jakova iz Galicije utjecati na politički život komune te stvoriti od ovog udruženja protutežu Velikom vijeću.⁸³ Ova je bratovština imala vrlo važnu ulogu, osobito stoga što u gradu nije postojalo niti jedno organizirano tijelo pučana – pučka skupština ili slično. U nekim se bratovštinama kao članovi nalaze i plemići te se može pretpostaviti da su u njima bili zbog

⁷⁸ ROLLER, 1951., 1

⁷⁹ ROLLER, 1951., 3.

⁸⁰ NOVAK, 1957., sv. I, 394.

⁸¹ FORETIĆ, 1943., 29.

⁸² KLAJIĆ – PETRICIOLI, 1976., 484.

⁸³ NOVAK – SAMBRAILO, 1972., 7.

religioznog karaktera bratovština, ili su bili postavljeni kao gastaldi i suci od strane komune, kako bi kontrolirali poslove bratovštine.

Posebne prilike u zadarskoj komuni u 14. stoljeću utječu na stvaranje etničke bratovštine koja je imala jaku političku ulogu; kongregaciju sv. Marka u crkvi sv. Krševana osnovao je 1321. godine Ivan Contarino i drugi zadarski obrtnici mletačkoga podrijetla.⁸⁴ Kako piše u fundacijskoj ispravi, bratovština sv. Marka osnovana je »na korist braće koja budu željela ući u nju, i to ponajviše siromašnih koje, budući da nemaju vlastitih dobara, treba uzdržavati«. ⁸⁵ Budući pod vlašću Venecije, zadarska komuna dopušta gastaldu ove bratovštine da rješava sporove do vrijednosti 40 libara.⁸⁶ Bratovština je bila pod zaštitom općine jer je knežev sud imao pravo kazniti one koji bi se protivili sastavljenim i predloženim pravilima.

Godine 1409., mletačka vlast nastoji u svom interesu organizirati obrtničke bratovštine u Zadru, kako bi imala nadzor nad proizvodnjom. Zadarski knez *Zacaria Trivisano* 1410. godine određuje da *quelibet ars artificum civitatis Jadre* može izabrati između sebe 3 člana koji će se zvati gastaldi.⁸⁷ Mletačka je vlast članovima pojedinog obrta tako prenosila naredbe kneza. Gastaldi su bili »izvršitelji zapovijedi spomenutog gospodina kneza« i imali su pravo da globe članove bratovštine svotom od 10 libra, ukoliko se ne bi pokoravali zapovijedima kneza (globu su dijelili knez i gastaldi popola).

Crkva i državna vlast zahtijevale su da u bratovštinske statute uđu politički odgovarajuće odredbe. Tako je u neke statute dalmatinskih gradova ušla odredba kojom se od bratima izričito traži vjernost gospodi mletačkoj (primjerice, u statutu bratovštine sv. Marije u Trogiru iz 1552.), a matrikule se ne pišu hrvatskim, već talijanskim jezikom.

Sve trogirске bratovštine, osim one mornara i ribara (sv. Andrije), sačinjavale su zajednicu građana i pučana u koju je bio učlanjen sav trogirski puk (*l'universita dei cittadini*). Ova je zajednica imala i svoju skupštinu,⁸⁸ koja se od 1587. godine naziva *congregazione*, za razliku od plemićkog vijeća koje se nazivalo *consilio*.⁸⁹ Ova se skupština održavala u dvorani bratovštine Sv. Duha, i zastupala je interese pučana pred komunalnim vlastima.⁹⁰ Do 1510. godine sudionici su na sjednice zvani zvonjavom (kao i plemići u Veliko vijeće). U ovoj skupštini vijećalo se o gradskim poslovima a zaključci su (prema Andreisu) imali važnost jednaku onima Velikoga vijeća.⁹¹ Također se izabiralo šest predstavnika (iz svake bratovštine po jedan) koji su vršili odluke i presude na lokalnoj razini. Iako je po odluci Velikoga vijeća iz 1365. godine

⁸⁴ Na čelu bratovštine bio je gastald (chastaldus) Marin Čucone, a njegov pomoćnik – dekan (*deganus*) je Mlečanin *Collanus de Meço*. Gastald je mogao imati više dekana.

⁸⁵ PRAGA, 1935., 49.

⁸⁶ KLAJČ, 1990., 207.

⁸⁷ KLAJČ – PETRICIOLI, 1976., 481.

⁸⁸ Na skupštini je osim župana (6) i branitelja puka (6) mogao prisustvovati i knez ili njegov zamjenik; BELAS, 1938., 9.

⁸⁹ ANDREIS, *Povijest*, 225.

⁹⁰ ANDREIS, *Povijest*, 338, 351.

⁹¹ ANDREIS, *Povijest*, 351.

bilo zabranjeno da broj bratima bude veći od 81, prema popisu u Matrikuli iz 1429., broj bratima je bio 137, a u 16. stoljeću 360. Prema izvještaju mletačkih sindika Trogir je imao oko 600 građana sposobnih za oružje, i oko 2–3 tisuće stanovnika. Prema tome, oko pola odraslih građana bilo je upisano u bratovštinu Sv. Duha.⁹² Skupština zajednice Sv. Duha birala je svake godine 6 branitelja puka (*defençori del popolo*). Mletačka je vlast zapravo bila blagonaklona ovoj bratovštini, jer je predstavljala snagu na koju se ona mogla osloniti protiv plemstva.

Ovakva društvena uloga trogirskih bratovština bila je iznimna u dalmatinskim gradovima toga razdoblja. Bratovštine 14. stoljeća bile su uglavnom politički marginalan čimbenik. I odluke bratovštine Sv. Duha vrijedile su, uostalom, samo ako ih je odobrio gradski knez i njegova kurija,⁹³ a župana je birao trogirski knez između četvorice predloženih članova bratovštine.

Već je spomenuto da je trogirskim statutom postolarima i krznarima bilo zabranjeno biranje župana. Komisija sastavljena od senatora i sudaca ukinula je sve bratovštine zato što su *origo, causa, initium et generacio erroris et scandali prefate regie maiestatis et boni, pacifici et tranquili status predictae civitatis Tragurii et singularium personarum eiusdem*.⁹⁴ Bratovštine su vjerojatno postale premoćne ne samo na ekonomskoj već i na političkoj razini, budući da su se u njima okupljali politički istomišljenici s posebnom ulogom u stranačkim borbama onoga vremena. Župani su svakako imali pravo presuđivanja u civilnim i u kriminalnim sporovima. Time su bratovštine postajale posebne korporacije izvan dohvata gradskog suda, što je moglo postati opasno za komunalne vlasti.

Bratovština Svih Svetih trebala je prijaviti sve što se čulo protiv gradskog kneza, a onaj tko to ne bi učinio bio je protjeran. Kasnije odredbe naređivale su braći da prijave županu sve što je upereno protiv mletačke vlasti, dužda i vlastele, a ovaj je to morao javiti gradskom knezu. Mletačka se vlast tako osiguravala protiv eventualne pobune.

Splitsko Veliko vijeće tuži se 1472. godine mletačkoj vladi na bratovštinu Gospe od zvonika, u čijoj su istoimenoj crkvi građani »držali neke sjednice koje mogu biti uzrok mnogom zlu«.⁹⁵ Splitski su se plemići bojali da ova bratovština ne postane politički opasna, osobito jer se crkva sv. Marije od zvonika, koja im je bila središte, nalazila na utvrđi. Međutim, mletačka je vlada odlučila da stvari ostanu onakve kakve jesu.⁹⁶

Godine 1547. predstavnik splitskih bratima tražio je u ime »svih časnika svih škola i bratovština« da svi pučani moraju sudjelovati u zajedničkim gradskim aktivnostima. Oni na koje se ta optužba odnosila tužili su se knezu Juliju Donadu, koji je 1548. odlučio da se članovi bratovština ne smiju uplitati ni u što, što se ne bi ticalo isključivo same bratovšti-

⁹² BELAS, 1938., 9.

⁹³ *Statuta et Reformationes civitatis Tragurii* (dalje: TS), ured.: I. Strohal, JAZU, Zagreb 1915.; *Reformationes*, L. I, c. 51; L. II, c. 18, 19.

⁹⁴ TS, 171.

⁹⁵ NOVAK, 1957., sv. I, 394.

⁹⁶ NOVAK, 1957., sv. 2, 375.

ne.⁹⁷ Očito je trebalo spriječiti svako uplitanje bratovština u poslove koji su prelazili lokalni značaj.

Da su bratovštine mogle biti politički opasne dokazuju mnoge regulacije. Da bi se kontrolirao red na sastancima, bratimi svih Svetih u Trogiru morali su tražiti dopuštenje za riječ. U Dubrovniku se zabranjivalo nošenje oružja na sastanke, čime su se sprječavali međusobni sukobi. Ova je odredba vjerojatno bila određena od strane gradske vlasti koja je htjela spriječiti eventualnu gradsku pobunu.⁹⁸ U Dubrovniku je većina bratovština s vremenom stekla određenu političku i društvenu moć. One razvijenije, čiji su proizvodi bili važni za izvoz, ponekad su dolazile u sukob s dubrovačkom vladom, koja je sprječavala svaki pokušaj monopoliziranja cijena i proizvodnje bez dozvole.⁹⁹ Neke su bratovštine zajednički kupovale sirovine i tako pokušale stvoriti monopol, ali je to vlada uvijek suzbijala. Kad se u Dubrovniku razvilo sukunarstvo, bratovština vunarske struke (*artis lane*) bila je pod kontrolom Maloga vijeća koje joj je za gastalde i suce postavilo jednog pučanina i dvojicu plemića.¹⁰⁰ Oni su mogli poništavati odluke koje su bile suprotne interesima Republike.¹⁰¹

U Trogirskoj bratovštini Gospe na Zvirači bilo je određeno da svi bratimi moraju županu prijaviti sve što bi čuli protiv mletačke vlasti, dužda i vlastele, a župan je bio obvezan dojaviti to gradskom knezu, uz prijetnju protjerivanja. I u Šibeniku se u 15. stoljeću traži vjernost Veneciji, a od 16. stoljeća bilo je zabranjeno voditi knjige na hrvatskom jeziku, da bi mletačke vlasti imale lakši uvid u poslovanje. Također, sastanci bratovština u kojima su se okupljali pučani često su bili zabranjivani, iz straha da se politički ne organiziraju i postanu prijetnja gradu.¹⁰²

Gospodarska uloga bratovština

Veće i uglednije bratovštine stjecale su s vremenom pokretnu i nepokretnu imovinu. Glavni prihodi dolazili su od darova vjernika, ponajviše preko oporuka. Novac iz zajedničke blagajne trošio se na održavanje crkava i oltara, međusobno pomaganje braće, bratimske svečanosti i dr. Gradske su vlasti ponekad nametale bratovštinama posebne troškove,¹⁰³ ali su one posjedujući imovinu, ipak imale određenu pravnu i ekonomsku samostalnost u društvu, pa i izoliranost iz općeg komunalnog uređenja.

Imovinu bratovštine nadgledao je župan. Županu sv. Svetih u Trogiru povjeravala se tijekom njegove službe određena svota novca kojom je raspolagao, a smio je potrošiti 10 dukata. Jednom godišnje, on je zajedno sa sucima morao provesti kontrolu nad imanjima

⁹⁷ NOVAK, 1957., sv. 2, 375–376.

⁹⁸ VOJNOVIĆ, 1899., 16.

⁹⁹ ROLLER, 1951., 2.

¹⁰⁰ Prvi izbor gastalda izvršen je 29. siječnja 1429. godine. Svi podaci o toj prvoj općoj vunarskoj bratovštini su izgubljeni, a nju je vjerojatno zamijenila gradska državna uprava, pod nazivom Komora vunarske struke.

¹⁰¹ ROLLER, 1951., 2.

¹⁰² PETRIC, 1997., 102–103.

¹⁰³ U zapadnoj Istri i na Krku mletačka je vlast odredila da bratovštine snose troškove za izdržavanje učitelja gramatike i filozofije.

bratovštine. Obično se u statutima određivala i globa za župane koji bi raspolagali zajedničkom imovinom bez odobrenja ostalih članova, a mogao je biti predan mletačkim vlastima.¹⁰⁴ Po istjeku dužnosti morao je predati svu imovinu i sve obračune. Ponekad su bratovštine raspolagale razmjerno velikim sredstvima te kao takve bile važan gospodarski čimbenik gradskih zajednica. Kada su 1442. godine zemlje bratovštine Sv. Duha u Trogiru bile izmijenjene, omeđene, popisane i unesene u knjigu Matrikule, bratovština je imala 51 zemlju u trogirskom polju i 5 kuća u gradu koje su se davale u najam, a svojim je prihodima uzdržavala i bolnicu.

Bratovštine su često raspolagale zemljama u distriktu, kojima se zajednički lakše upravljalo. Seoske bratovštine imale su izrazitiju ulogu u svojoj sredini nego gradske unutar grada. Izvori spominju uglavnom njihova imena i određenu imovinu.¹⁰⁵ Ove su bratovštine imale vjersko i dobrotvorno obilježje, ali su obuhvaćale gotovo sve stanovnike određenog mjesta i bitno utjecale na ekonomske prilike. Samostani koji su u gradskim distriktima držali zemlje, često su ih prepuštali bratovštinama na upravljanje. Gastaldi bratovštine u crkvi sv. Sofije u zadarskom distriktu, koji 1340. godine u njezino ime kupuju vinovu lozu, kmetovi su samostana sv. Marije. Ova zadarska bratovština prima, kako se razabire iz oporukâ, različite legate u novcu i naturi, što znači da je svaka bratovština imala i dobrovoljne upravitelje dobara koji su se brinuli za raspodjelu stvari. Ni osnivanje bratovština uz neke zadarske samostane nije imalo drugu svrhu. Očito su stečenim dobrom upravljale same redovnice, a prihodima se služili i svjetovnjaci koji su boravili u gotovo svim zadarskim samostanima.¹⁰⁶

Bratovština zadarskih postolara uređivala je međusobne odnose članova, jer se komunalne vlasti nisu imale pravo uplitati. Ova je udruga štitila interese majstora zabranivši preotimanje učenika; kažnjavao se šegrt koji je bez dozvole svoga majstora prešao drugome. Tako godine 1406. *universitas fratulee calegariorum civitatis Jadre* određuje da »niti jedan majstor postolar ne smije primiti nekog slugu ili učenika koji se obavezao nekom drugom postolaru«. Tko bi prekršio ovu odredbu morao je bratovštini isplatiti 2 libre.¹⁰⁷ Ove su odredbe karakteristične za cehovska udruženja koja stvaraju zakone koji su štitili interese struke.

Unutarnji ustroj bratovština

Bratovštine su bile pravno izdvojena udruženja s organiziranim unutarnjim ustrojem. Neka pravila bratovština sigurno su slijedila administrativnu organizaciju komune, ponekad doslovno ponavljajući odredbe gradskog statuta.¹⁰⁸ Ova su udruženja pokušavala voditi svoje

¹⁰⁴ FISKOVIĆ, 1971., 112.

¹⁰⁵ Tako, na primjer, u Vrsniku na otoku Hvaru postoji u 14. stoljeću bratovština sv. Antuna koja 1381. godine prodaje jedan vinograd; CD, sv. X, 575; sv. XVI, 166.

¹⁰⁶ KLAJČ – PETRICIOLI, 1976., 482.

¹⁰⁷ KLAJČ, 1973., 147.

¹⁰⁸ U trogirskoj bratovštini Gospe od Zvirače bilo je zabranjeno igrati igre na sreću za novac. Sličnu odredbu nalazimo i u trogirskom statutu.

poslove i pravni život unutar komune na lokalnoj razini, izdvojene od globalnog društva: manji prijestupi rješavali su se tako izvan komunalnog suda.

Na godišnjim skupštinama bratovština uprava je polagala račune o rukovođenju bratovštinskom ili crkvenom imovinom, a pritom se obvezno priređivao i bratimski ručak. Položaj župana (*podžup, prokurator, gastald*) u bratovštini je katkad bio vrlo ugledan. Ako je bratovština bila glavna ili jedina u mjestu, on se smatrao prvim građaninom, odgovornim za red, a bratimi se nisu smjeli tužiti sudu ako se spor (zbog manjih prekršaja) prije nije pokušao riješiti pred njim.

Ulazne bratovštinske takse kretale su se u Dubrovniku od 1 dinara do 3 dukata, a tolika je bila i godišnja članarina.¹⁰⁹ Najviše takse plaćali su stranci za one zanate u kojima se trebao ograničiti priljev stranaca. U bratovštini sv. Nikole u Stonu stranci su mogli postati članovi (ali ne i gastaldi) ako su stanovali u Stonu sa svojom obitelji i plaćali općinske pristojbe. I ostale bratovštine su propisivale pravila o učlanjivanju u bratovštinu; u mnogima se pristupanje u zajednicu uvjetuje kupnjom bratimske odore. Iz marginalnih napomena zapisanih u statutu Sv. Duha u Trogiru saznaje se da su u 16. stoljeću članovi mogli svojevolumeno napustiti ovu bratovštinu.¹¹⁰

Glasanje unutar bratovština uglavnom se provodilo tajno (kuglicama *SI – NO*), kao i u gradskom vijeću. Primanje u bratovštinu Svih Svetih u Trogiru trebalo je izglasati više od polovice bratima. Sin bratimov se izabirao ako ga je izglasalo najmanje dvije trećine članova. Kao preduvjet se tražilo da živi s ocem do smrti, što opet ističe socijalnu ulogu bratovština. Svaki koji postane bratim nije smio primiti niti jednu dužnost u bratovštini prve tri godine, a bratimi su morali slušati župana i suce.¹¹¹ U Splitu se u nekim bratovštinama tražio pristanak natpolovične većine kod primanja novog člana; u drugima se pak zahtijevala jednoglasnost bratima. Godišnja članarina nazivala se u Splitu »luminarij« ili »napoj«, a u nekim se bratovštinama mogla plaćati u naturi.¹¹²

Unutar dubrovačkih obrtnih bratovština nije bilo stroge podjele između majstora, pomoćnika i šegrta, kao što je to bilo u cehovima nordijskog tipa. U Dubrovniku nije poznata ustanova pomoćnika, kao ni u većini gradova u Italiji. Naučnici bi nakon završenog naukovanja dobili pravo da otvore vlastitu radionicu i da stupe u bratovštinu. Ipak, većina završenih šegrta to nije uspjela zbog nedostatka sredstava, pa postaju najamni majstori za plaću. Na čelu bratovština u Dubrovniku stajao je gastald s dva oficijala, a ponekad i dva suca. Svaka je bratovština u Dubrovniku imala svojega kapekana koji je obavljao službu Božju a često je služio i kao pisar. Neke su bratovštine imale i tzv. Malu skupštinu (15–30 ljudi) čiji su sastanci ponekad zamjenjivali opće sastanke skupštine.¹¹³

---

¹⁰⁹ ROLLER, 1951., 3.

¹¹⁰ ... *disse de non voler esser fratello, ili: disse de non voler esser più sorella ...*: FISKOVIĆ, 1971., 107.

¹¹¹ FISKOVIĆ, 1971., 108.

¹¹² NOVAK, 1957., sv. 2, 375.

¹¹³ ROLLER, 1951., 2.

Župani su se uglavnom birali na dan sveca zaštitnika bratovštine,¹¹⁴ a izboru su morali prisustvovati svi članovi. Bratimi Svih Svetih svake su pete godine birali dva kontrolora (prividitelja) koji su pregledavali poslove župana.¹¹⁵ U ovoj bratovštini nepoštivanje pravila se kažnjavalo globama tri puta, a kasnije je slijedilo isključenje.¹¹⁶ Ova presuda je bila najteža, jer je pojedinac ostao izoliran od zajednice koja je imala monopol nad mnogim gospodarstvenim i društvenim zbivanjima na lokalnoj razini.¹¹⁷

Prema pravilima šibenske Gospine bratovštine, broj članova nije smio prelaziti brojku od 110. Ipak, ako su novi članovi trebali biti svećenici, plemići ili žene, primljeni su bez obzira na popunjenost. U bratovštinu se ulazilo na Svijećnicu, kada su se čitala pravila. Bratimi su tajno glasovali o svakom pojedinom članu, koji je za ulazak u zajedništvo morao platiti 1 dukat i odmah kupiti bijeli habit s Gospinim znakom.

Dobrotvorne djelatnosti: osnivanje bolnica i ubožnica

Bratovštine su podržavale dobrotvorne djelatnosti (*opus pietatis et charitatis*), te bile središta srednjovjekovne socijalne skrbi. Ove su organizacije osnivale bolnice, skloništa i ubožnice, te pružale pomoć kod pokopa člana obitelji.

Bratovština Sv. Duha u Trogiru od svoje je imovine uzdržavala bolnicu. Ona se u 16. stoljeću nalazila blizu crkve sv. Roka, koja je sagrađena 1527. godine na zemljištu dominikanaca.¹¹⁸ Bolnica je vjerojatno bila osnovana već u 14. stoljeću: prvi put se spominje 1428. godine, kada je već bila u tako lošem materijalnom stanju da je gotovo bila zatvorena. Gradski je knez tada naredio da svaki građanin pri pisanju oporuke ostavi bolnici najmanje 10 solida.¹¹⁹ Bratovština Sv. Duha u Trogiru pomagala je i gubavce sv. Lazara kao i sve gradske siromahe: na blagdan Sv. Duha dobivali su kod crkve sv. Lazara (na Čiovu) kruha i mesa. Svaki je bratim davao bratovštini 1 solid za svečanost Sv. Duha, od čega se dio izdvajao za siromašne i bolesne.

Bratovštine osnivaju hospitale u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru, osobito u vrijeme epidemija gube i kuge.¹²⁰ U Zadru je sredinom 15. stoljeća osnovan hospital koji je pripadao bratovštini sv. Jakova Galicijskog, a nalazio se kraj sv. Stošije.¹²¹ U Splitu se za

¹¹⁴ Na primjer, u bratovštini Svih Svetih u Trogiru 1. studenoga, a Gospe na Zviraci 5. kolovoza.

¹¹⁵ FISKOVIĆ, 1971., 112.

¹¹⁶ Odluke trogirke bratovštine Svih Svetih o isključenju morao je ipak potvrditi i gradski knez.

¹¹⁷ FISKOVIĆ, 1971., 9. U trogirskoj bratovštini Gospe na Zviraci, fizički napad nožem kažnjavao se novčanom kaznom ali i, što je bilo puno gore, zvonjavom zvona kako bi se ova odluka razglasila te osuđeni osramotio. Ovaj je način kažnjavanja tipičan za kasnosrednjovjekovno razdoblje, gdje se određeni prekršaji kažnjavaju stupom sramote.

¹¹⁸ Ivan LUČIĆ, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, sv. 1–2, Split 1979. (dalje: LUČIĆ, *Povijesna*), 467.

¹¹⁹ TS, *Reformationes*, L. II, c. 19.

¹²⁰ GELCICH, 1885., 28. Takva se skloništa spominju u Zadru 1428. godine, a na početku 14. stoljeća tamo su utemeljene bolnice sv. Marka i sv. Martina; BIANCHI, 1877., 504, 518–525.

¹²¹ D. KARBIĆ, »Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovice XIII. do početka XVI. stoljeća«, *Historijski zbornik*, god. XLIV, sv. 1, Zagreb 1991, (dalje: KARBIĆ, 1991.), 68.

vrijeme kuge na temelju zavjeta osnivaju obje bratovštine Gospe od Zdravlja. Splitska bratovština Sv. Duha imala je nekoliko hospitala za siromahe u gradu.¹²²

U 14. stoljeću bratovština dubrovačkih svećenika utemeljuje hospital za siromašne i bolesne, za otkupljivanje robova te za ženidbenu potporu. Poseban hospital osnovali su i pučki trgovci, Antunini, koji se poslije potresa 1667. godine preselio u posebnu kuću u gradu.¹²³ U Dubrovniku je 1490. godine osnovana bratovština glavosijeka sv. Ivana (*sancti Johannis capite minuti*), čiji su članovi pružali duhovnu pomoć osuđenima na smrt, te ih pratili na vječno počivalište. Godine 1542., ova bratovština mijenja ime u bratovštinu sv. Roka, a ime zaštitnika od kuge otkriva glavnu brigu njezinih članova, uz ovu za osuđenike. U Kotoru je bratovština sv. Križa 1372. godine osnovala hospital za siromahe, a 1399. godine prvi put se spominje i hospital kotorske bratovštine Sv. Duha (Sv. Spasa). U oba slučaja upravitelj hospitala bio je ujedno magister bratovštine.¹²⁴

Dužnost ukopa bila je istaknuta u svim pravilnicima bratovština. Primjerice, po pravilniku trogirске bratovštine Gospe na Zvirači,¹²⁵ kažnjavani su svi koji nisu bili prisutni na pogrebu, a kod bratovštine Svih Svetih oni koji ne bi otpratili obitelj do groba (što se moglo događati zbog kuge). Prijenos pokojnika u grad naplaćivao se u većini bratovština iz pokojnikove ostavštine, jedino je siromahu plaćala zajednica. Baštinici su bili dužni bratovštini dati dvije voštanice za ophodne svijećjake. Svi bratimi trogirске bratovštine Sv. Duha morali su prisustvovati sprovodu. Ako bi koji član umro do 50 milja izvan grada, jedan od bratima bi ga morao prenijeti u grad, gdje je bio pokopan na trošak bratovštine. Dekani i gastaldi zadarske bratovštine sv. Marka brinuli su da se u crkvi sv. Krševana svaki mjesec održavaju mise za mrtve, što su plaćali bratimi. Svaki član bratovštine sv. Marka u Zadru imao je, kad bi umro, pravo na zvonjavu u 9 zadarskih crkava.

Građevinska djelatnost

Ne smije se zanemariti uloga bratovština kao graditelja i investitora, budući da su za potrebe njihove pobožnosti građene mnoge crkve i oltari u dalmatinskim gradovima. Bratovštine su redovito uzdržavale svoje župne ili samostanske crkve, te ih opskrbljivale namještajem, slikama i kipovima. Samo nekoliko primjera dovoljno će ilustrirati ulogu bratovština kao naručitelja i graditelja umjetničkih djela, sakralnih i svjetovnih građevina. Bratovština Svih Svetih u Trogiru posjedovala je svoju crkvu te imala važnu graditeljsku ulogu u maloj sredini. Lučić nas obavještava da je od Velikoga vijeća 1443. godine primila dozvolu za sastajanje te da je stara crkva 1500. godine pregrađena.¹²⁶ Andreis piše da je unutrašnjost ove crkve bila premala te je stoga gradski knez dozvolio braći da je prošire,

¹²² NOVAK, 1957., sv. 2, 374.

¹²³ Današnja Antuninska ulica; FORETIĆ, 1943., 28.

¹²⁴ KARBIĆ, 1991., 70.

¹²⁵ FISKOVIĆ, 1971., 11.

¹²⁶ LUČIĆ, *Povijesna*, 495.

urede i uljepšaju za svoje potrebe.¹²⁷ Drugi je popravak bratovština radila 1588., o čemu svjedoči ploča iznad portala, na kojoj je opisano njezino prijašnje trošno stanje.¹²⁸

Andreis spominje i dvoranu bratovštine Svih Svetih,¹²⁹ za koju se ne zna je li bila u posebnoj kući ili u crkvi, jer se iz odluke kneza o isključenju jednog člana 1690. čini da su se sastajali u svojoj crkvi. Možda je zato i bio podignut posebni bočni zvonik sa zvonom za oglašavanje sastanaka na pročelju njihove crkve, iako se u pravilniku spominje »navistitelj« koji je bratime pozivao na »skupove«. Često pohađanje crkvice Svih Svetih uvjetovalo je otvaranje pobočnih, kasnije zazidanih vrata i vanjskog stubišta koje vodi uza zid do pjevališta. Slično nalazimo i na crkvi Gospe od Anđela u trogirskom polju, Sv. Križu u splitskom Varošu i Sv. Ivanu u Šibeniku.¹³⁰

Ne zna se gdje je u gradu stajala prvotna crkva Sv. Duha u Trogiru, koja je izgorjela 1896., a bila je preuređena od privatne kuće oko 1400. godine.¹³¹ Bratovštine su imale utjecaj i na planiranje urbane cjeline. Veliko vijeće Trogira dopustilo je, na primjer, da se 1549. godine franjevcima sagradi samostan uz crkvu Gospe kraj mora, ali taj zaključak nije bio proveden jer tu dozvolu nije odobrila skupština puka.¹³²

U Šibeniku su bratimi bratovštine Majke od Milosrđa podignuli krajem 15. stoljeća »Novu crkvu«, na kojoj je radio i Nikola Firentinac, a sagradili su i crkvu sv. Ivana. Dvorana za okupljanje bratima sagrađena je uz »Novu crkvu« 1494. godine. U uglu između ulica sagrađena je kamena *Pietà* koja je predstavljala znak bratovštine. U samoj dvorani bio je oltar, a naručivane su slike i kipovi. Nova crkva sagrađena je 1516., nakon što je bratovština prodala nekoliko svojih kuća. Gradnju crkve sv. Marka vodila je istoimena bratovština pod nadzorom župnika. U tu svrhu bilo je organizirano dobrovoljno skupljanje prinosa.¹³³ Crkva bratovštine sv. Ivana bila je oštećena u požaru 1457., nakon čega bratimi obnavljaju svoje svetište. Sagrađene su lijepe vanjske stube, te uklesan reljef koji prikazuje bratime koji kleče oko svojega zaštitnika, sv. Ivana Krstitelja.¹³⁴

Članovi onih bratovština koje nisu imale župne crkve i stalnog prezbitera sa stalnim beneficijem, već samo svoju kapelu, sastajali su se kod kapele, gdje su birali svoje župane i suce.

¹²⁷ ANDREIS, *Povijest*, 308.

¹²⁸ Jednobrodna crkva, pročeljem prema istoku i gradskom središtu. Podredila se dakle, kao i bratimska crkva Gospe od Karmela u istoj ulici, urbanističkom rasporedu.

¹²⁹ ANDREIS, *Povijest*, 35.

¹³⁰ FISKOVIĆ, 1971., 105.

¹³¹ Po mišljenju Celia od kuće Sabotta (Celio Cega, *La chiesa di Traù*, 1854.), u njoj se nalazila jedna slika iz 1420., druga iz 1420., a treća iz 1491. godine; ANDREIS, *Povijest*, 306.

¹³² Andreis, *Povijest*, 311.

¹³³ PETRIC, 1997., 118, 126.

¹³⁴ PETRIC, 1997., 116, 130.

Običaji, svečanosti i procesije

Bratovštine su održavanjem pučkih pobožnosti te svečanim javnim procesijama i hodočašćima uvelike sudjelovale u javnom životu gradova. U krilu bratovština čuvali su se i razvijali lokalni običaji uz tradicionalne i simbolične habite i zastave.

Uz svečanosti i procesije održavali su se pjevani obredi iz kojih su se razvila crkvena prikazanja, a ponekad su priređivane i plesne igre. Bratovštine su sudjelovale i u općim gradskim svečanostima, kao onima uz blagdan sv. Vlaha 2. i 3. veljače u Dubrovniku. Tada su članovi bratovština ulazili u katedralu sa svojim bratovštinskim zastavama, noseći svijeće i razne zavjetne darove. Dubrovačka bratovština crevljara imala je običaj izvoditi predstavu pred knezom na blagdan sv. Filipa i Jakova – 1. svibnja; izvori spominju ples, povorku kroz grad i maškare. Dvanaest članova bratovštine krojača obučeni u posebna odijela, izvodili su plesove pred knezom u doba poklada.¹³⁵ Na blagdan Sviječnicu u šibenskoj bratovštini Majke od Milosrđa, odvijala se *festa nostra* ili *festa principale* kada su se svečano primali novi članovi. Oni su sudjelovali u svečanosti i ceremonijalu, za što su dobili jednu glavu kruha i zelenu svijeću.¹³⁶ Uoči Sviječnice, svake je godine nošena Gospina slika u dugoj procesiji kroz grad. Habiti bratovštine bili su čuvani u crkvi, a ne kod kuće, da bi se istaknula njihova simbolička važnost.

Bratovštine su razvile najstariju duhovnu poeziju pisanu na hrvatskome jeziku, u obliku dijaloga, što je prethodnica kasnijih crkvenih »skazanja« i srednjovjekovne drame. Najstarija hrvatska crkvena pjesmarica, pisana čakavskim dijalektom, pripada bratovštini Svih Svetih u Korčuli, a nastala je najvjerojatnije u 15. stoljeću. U Šibeniku su sačuvane molitve i pogrebne sekvencije iz 14. stoljeća.¹³⁷ Najstarija sačuvana lauda je s Korčule iz 16. stoljeća, a pjevali su je bratimi Svih Svetih. U fondu starog splitskog arhiva, koji se nalazi u Zadru, sačuvana je jedna od takvih *laudes* iz Splita koju su po svoj prilici pjevali flage-lanti.¹³⁸ Hvarska, Korčulanska i Budvanska pjesmarica sadrže laude koje su se vjerojatno pjevale na sastancima članova (primjerice *Muka gospodina našega Isusa Krista*). Statut bratovštine Nove crkve u Šibeniku (1451.) određuje pjevanje ove laude na Veliki petak (*in schiavo Gospodina Mučenje*). Na sprovodima su se pjevale posebne bratimske pjesme, od kojih je najstarija sačuvana iz 14. stoljeća (*Bratja, brata sprovodimo*).¹³⁹

U inventaru bratovštine sv. Silvestra u Zadru spominju se 1414. godine dvije bilježnice u kojima nalazimo podatke o rekvizitima za neka prikazanja i predstave (Judino odijelo i maska).¹⁴⁰ Šimun Greblo, član bratovštine sv. Bartola u Roču piše 1493. godine *Tlmačenje*

¹³⁵ FORETIĆ, 1943., 19, 30.

¹³⁶ PETRIC, 1997., 117.

¹³⁷ PETRIC, 1997., 99–101.

¹³⁸ NOVAK, 1957., sv. I, 579.

¹³⁹ S. PROSPER NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1996., 203.

¹⁴⁰ ...*ij quaderni di chanzone, uno vecchio e altro novo ... ancora uno vestimento di maledito Juda ... e lu chavo di Juda ...*; Josip BRATULIĆ, »Srednjovjekovne bratovštine i crkvena prikazanja«, u: *Dani hvarskog kazališta; Srednjovjekovna i folklorna drama i kazalište*, Split 1985. (dalje: BRATULIĆ, 1985.), 455.

muki,¹⁴¹ koje ima karakteristike dramskog sustava. Može se pretpostaviti da je ovaj tekst bio vezan uz neko bratovštinsko prikazanje i imao dramaturški kontekst. Zanimljive podatke o bratovštinskim svečanostima nalazimo u dokumentu iz 1714. godine koji spominje utrošak za prikazivanje Muke sv. Lovrinca u Starom Gradu na Hvaru.¹⁴² Za svečanost sv. Duha u Trogiru svaki je brat istoimene bratovštine godišnje davao 1 solid, kruha od 18 unča i svijeća,¹⁴³ od čega je dio išao za siromahe, a dio za održavanje svečanosti.

Kod javnih gradskih ili crkvenih svečanosti bratimi su nastupali kao zajednica, ističući svoju posebnost karakterističnim znakovljem. Bratimi krčke bratovštine sv. Ivana Krstiteља iz 1323. godine, nazvani su kasnije »kapari« zbog bijele tunike s kukuljicom (*cappa*).¹⁴⁴ Na prvoj stranici knjige matrikule Sv. Duha iz Trogira je slika koja prikazuje bratime u bijeloj tunici sa kukuljicom na glavi, na kojoj je prikaz crvenog križa. Desni bratim u prvome redu nosi koplje na kojem visi mletačka zastava sa slikom zlatnog lava sv. Marka na crvenom polju, a na vrhu koplja je križ. Pred bratimima je ljudski lik u plavoj tunici, opasan crnim pasom, držeći sklopljene ruke (gastald ili kapetan).¹⁴⁵ Bratovština sv. Marka u Zadru dala je napraviti križ koji je postao kongregacijski znak u crkvi sv. Krševana, gdje su se tjedno sastajali članovi i zaklinjali na njega kao relikviju.

Statuti (matrikule) bratovština

Statuti ili matrikule bratovština važan su izvor za društvenu, gospodarsku, crkvenu i kulturnu povijest srednjovjekovnih gradova. Najstariji sačuvani bratovštinski statuti dalmatinskih gradova potječu s kraja 13. i početka 14. stoljeća: statut bratovštine sv. Mihovila u Gružu (*de arboribus de Gravosio*) je iz 1290. godine, sv. Križa u Kotoru iz 1298., sv. Franje u Krku iz 1300., sv. Marka u Zadru iz 1321. te sv. Nikole u Splitu iz 1349. Matrikulu stonske bratovštine sv. Nikole napisao je već 1390. godine Todor Nikolin, učitelj iz Stona.

Već u najstarijoj matrikuli sv. Mihovila *de arboribus* utvrđuju se dužnosti i prava bratima, a ona su njegovala vjerska i humanitarna načela srednjovjekovnog društva, usklađujući se sa komunalnim zakonima gradske zajednice.¹⁴⁶ Pravilnici bratovština se podudaraju u osnovnim crtama i s vremenom se standardiziraju. Tko se ne bi pokorio odredbi uglavnom je bio kažnjen novčanom globom u korist bratovštine, opomenom ili čak isključenjem. Svaki je bratim morao slijediti svoje obveze i biti uzoran kršćanin.

U većini bratovština postojala su i specifična pravila koja su se odnosila na lokalne običaje ili strukovne potrebe; pravila su se prilagođavala sastavu i osobitostima određene bratov-

¹⁴¹ BRATULIĆ, 1985., 456.

¹⁴² Iako Crkva nakon Tridentskog koncila pokušava zabraniti bratovštinska crkvena prikazanja; BRATULIĆ, 1985., 455.

¹⁴³ BELAS, 1938., 10.

¹⁴⁴ ŠANJEK, 1993., 372.

¹⁴⁵ Dubrovački bratimi sv. Roka nosili su habit na kojemu je bio prikazan sv. Rok; FORETIĆ, 1943., 21.

¹⁴⁶ VOJNOVIĆ, 1899., 4.

štine i sredine, baš kao i gradski statuti. U pojedinim bratovštinama određena su sasvim specifična pravila i administrativni zadaci, osobito u udaljenim mjestima. Na otoku Šipanu kraj Dubrovnika bratovštine su, na primjer, imale dužnost da u sporazumu s dubrovačkim knezom nadziru prodaju hrane, paze na čistoću vode i drže stražu u doba berbe. Neke su bratovštine imale i posebne privilegije, primjerice bratovština Gospe od Snijega u Zadru, koja je u ime braće imala pravo predložiti pomilovanje ili oprost kazne osuđeniku.

Većina matrikula srednjovjekovnih bratovština pisana je na latinskom, a kasnije na talijanskom jeziku. Matrikule pisane na hrvatskom su rjeđe, a posebno su zanimljive s lingvističkog aspekta. Najstariji statuti na hrvatskom jeziku su: statut bratovštine sv. Kate u Splitu iz 1404.,¹⁴⁷ Djevice Marije Goričke (ili Sv. Duha) u Baški na Krku iz 1425. pisan glagoljicom, sv. Marije u Zlarinu kraj Šibenika iz 1452. te sv. Marije u Žirju kraj Šibenika iz 1484. godine.

U Arhivu gradskog župnog ureda sv. Jakova u Šibeniku čuva se 8 matrikula raznih šibenskih bratovština.¹⁴⁸ Najstarija je matrikula bratovštine sv. Marka iz 14. stoljeća, pisana talijanskim jezikom. Iz 15. stoljeća su matrikule bratovština sv. Duha, Nove crkve, sv. Ivana i sv. Andrije, sve četiri pisane talijanskim jezikom. Zanimljiva je matrikula Nove crkve (*Matricola della confraternita de Valle verde*) s popisom više od 1000 bratima, čiji su članovi bili majstori različitih zanata. Ova je matrikula stoga vrlo važan izvor za gospodarsku i demografsku povijest Šibenika u 15. stoljeću. Iz 16. stoljeća je matrikula bratovštine sv. Barbare (*scuola di Madona santa Barbara di Bombardieri*). Šibenska matrikula bratovštine Blažene Marije u Varošu (1452.) jedina je pisana na hrvatskom jeziku. Pravila ove bratovštine pisana su »od skupne braće blažene vazda divice Marije vanka Grada i od Pomišlja na 20. miseca augusta 1452.« Sačuvani rukopis ove matrikule prijepis je iz 1679. godine, kada su dodani kapitul i popis bratima iz 1680. godine.¹⁴⁹

Matrikule trogirskih bratovština 15. i 16. stoljeća nalaze se u Arhivu trogirskog kaptola, u prijepisu iz 18. stoljeća.¹⁵⁰ Sačuvani pravilnici trogirskih bratovština su oni sv. Kuzme i Damjana, Djevice Marije u trogirskom Varošu, Sv. Duha, sv. Nikole i sv. Jakova na Čiovu, a pisani su talijanskim jezikom. Pravilnik bratovštine Gospe kraj mora iz 1552. godine pisan je na hrvatskom jeziku.¹⁵¹ Godine 1365. planirao se napisati i statut bratovštine Sv. Duha, a to se obistinilo tek 1428. U trogirskom kaptolskom arhivu nalazi se knjiga *Mariegole* Sv. Duha, u kojoj se bratovština naziva *scuola*. Ova matrikula sadrži pravila bratovštine i popise bratima iz 1429. godine te zapisnike skupštine iz 14. stoljeća, kao i

¹⁴⁷ NOVAK, 1957., sv. I, 393. Od ove je matrikule sačuvan samo početak.

¹⁴⁸ A. ŠUPUK, »Matrikula bratovštine Blažene Marije u Šibenskom Varošu iz godine 1452.«, u: Čakavska rič, sv. I, Split 1976., 5–34.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ BELAS, 1938., 9–10.

¹⁵¹ TS, 272. U Trogiru, javne su se zapovijedi oglašavale usporedno na latinskom i hrvatskom jeziku, jer je hrvatski bio jezik pučana (*slava o croata che e divenuta solo volgare*). Uostalom, hrvatski se sve više upotrebljavao i u Velikom vijeću, iako se statutom opominjalo one koji su govorili *in lingua materna*; a plemićke žene nisu znale latinski u kasnijem razdoblju. U vijeću se od 1429. govorilo samo talijanski i latinski.

popis zemalja i kuća bratovštine.¹⁵² Sačuvana matrikula bratovštine Svih Svetih je iz 16. stoljeća, ali se u dokumentima spominje i ona iz prve polovice 15. stoljeća.¹⁵³

Pravilnik bratovštine sv. Križa iz splitske Varoši napisan je 1439. na latinskom, ali je u 16. stoljeću preveden na hrvatski jezik. Zanimljive su i splitske matrikule iz 17. i 18. stoljeća,¹⁵⁴ a zbog jezičnoga sadržaja i matrikula ujedinjenih bratovština Blažene Djevice Marije od Zdravlja i bratovštine sv. Jerolima, koja se čuva u Povijesnom arhivu u Splitu.¹⁵⁵ Od matrikula dubrovačkih bratovština sačuvano je čak njih osam.¹⁵⁶

Sačuvane su i mnoge matrikule seoskih i distriktualnih bratovština. U okolici Zadra statute bratovština («liga») potvrdila je 1455. godine mletačka vlada, ujedinivši ih u jedan statut.¹⁵⁷ Rukopis redakcije starijega ninskog statuta pokazuje kako je statut vrijedio za veliko područje; po njegovim su pravilima pod sud lige podvrgnuti i veći delikti, kao krađe ili štete. U uvodu pronađenog ninskog rukopisa spominje se da je prvotna liga stvorena već 1103. godine (a obnovljena 1305.).¹⁵⁸ Matrikula Sv. Marije od Rožata iz Rijeke Dubrovačke nastala je 1321. godine, a Mattei je navodi u cijelosti.¹⁵⁹ Braća su, kao i drugdje, bila dužna pomagati i dvoriti bolesnike, sprovađati umrle bratime, obrađivati vinograd bratovštine, a od svojih zemalja davati na jematvi kvartu novoga vina za gozbu na Sve Svete. Za međusobne odnose do 12 groša braća se podvrgavaju sudu starješinstva.

Zaključak

Uloga bratovština u srednjovjekovnim gradovima značajna je i raznovrsna. Članovi ovih udruženja obuhvaćali su velik dio stanovništva, a njihove su djelatnosti bile vezane uz mnoge društvene, političke, kulturne i gospodarske procese komunalnog društva. Iako početno potpuno religioznog karaktera, bratovštine postaju svjetovna udruženja građana koji sve više pokazuju interes da sudjeluju u vlasti. One su funkcionirale unutar grada kao posebni organizmi koji su brinuli o vlastitoj ekonomiji, čuvajući tradiciju i lokalne kulture, te prava svojih članova. Zbog toga bi u hrvatskoj historiografiji više pozornosti trebalo posvetiti proučavanju ove kompleksne srednjovjekovne institucije.

¹⁵² Pisano na gotici, na talijanskom; od 1426. godine mletačka vlada propisuje talijanski jezik kao službeni; FISKOVIĆ, 1971., 99

¹⁵³ FISKOVIĆ, 1971., 103.

¹⁵⁴ Pravilnik bratovštine Gospe na Spinutu iz 1691. godine i pravilnik bratovštine sv. Mihovila iz 1762. godine; C. FISKOVIĆ, «Dva pravilnika splitskih bratovština na hrvatskom jeziku», Čakavska rič, sv. 2 Split 1971. (dalje: Fisković, 1971.a), 117–135. Za još dvije, koje nisu sačuvane, se zna da su im pravilnici bili na hrvatskom; bratovština sv. Križa iz 17. stoljeća i sv. Anđela Čuvara iz 1759. godine. Ove su bratovštine imale svoja središta u crkvi sv. Križa u splitskom Varošu.

¹⁵⁵ FISKOVIĆ, 1971., 99.

¹⁵⁶ VOJNOVIĆ, 1899., 2.

¹⁵⁷ *Statuta Iadertina*, Venetiis 1564., 121.

¹⁵⁸ STROHAL, 1913., 222.

¹⁵⁹ VOJNOVIĆ, 1899., 7.

Zusammenfassung

BRUDERSCHAFTEN IN DEN MITTELALTERLICHEN STÄDTEN DALMATIENS

Bruderschaften stellen spezifische gesellschaftlich-religiöse Organisationen dar, deren Hauptaufgabe war das Helfen den Menschen derselben Territorial-berufs- oder Standesangehörigkeit. Die Bruderschaften unterscheiden sich zwischen jenen des beruflichen Charakters, also jenen, die die Interessen einer Profession schützen, und den religiösen Bruderschaften, deren Mehrheit lokalen Charakters ist und die sich die gegenseitige Hilfe unter den Menschen derselben Pfarrei oder Viertels als Ziel gesetzt haben, verbunden mit der Frömmigkeitspflege eines Schutzheiligen. Angehörige des Flagellatenordens gründeten ihre Bruderschaften im 13. Jahrhundert unter dem Einfluß der Bettelorden.

Bruderschaften sind ein wichtiger Faktor im Leben der Kommune gewesen und ihre Rolle darf man nicht vernachlässigen. Einige von dieser Organisationen waren auch wirtschaftlich sehr stark und stellten ein wichtiges Element in der Ökonomie der Stadt dar. Innerlich waren die Bruderschaften sehr sorgfältig organisiert, sie waren eine besondere Struktur innerhalb der kommunalen Organisation. Ihre soziale und humanitäre Rolle war von Anfang an sehr betont. In allen Städten gründeten sie viele Krankenhäuser und Hospize, kümmerten sich um die Beerdigungen und ähnliche Angelegenheiten. Diese Organisationen waren auch große Investoren bei dem Bau der Kirchen und Kapellen, wie auch Auftraggeber für viele Kunstwerke. Im Kreise der Bruderschaften pflegte man den Kult und lokale Traditionen. Parallel mit Feierlichkeiten und Prozessionen entwickelte sich das Gesang und kirchliches Theater. Die Matrikel der Bruderschaften, die die Regeln des Vereins, wie auch die Pflichten und Rechte der Mitglieder enthalten, sind eine exzellente Quelle für die Geschichte in vieler Hinsicht. Die Bruderschaften hatten ohne Zweifel eine große Bedeutung für das Leben der dalmatinischen Kommune und man sollte ihnen schenken, wegen ihres vielfältigen Charakters, mehr Aufmerksamkeit auf einer interdisziplinären Ebene.